

TURKISTON GENERAL-GUBERNATORLIGI DAVRIDAGI SOLIQ MASALALARINIG YORITILISHI TARIXI TARIXSHUNOSLIGI

Xokimova Gultabassum

Nizomiy nomidagi TDPU Tarix fakulteti,

Tarix yo'nalishi 402-guruh talabasi

Annotatsiya : Ushbu maqolada Chorizmning mustamlakachilik siyosati tarixshunosligi borasida olib borilgan ilmiy ishlar, ularning tarix va tarixshunoslikdagi ahamiyati, o'sha davr mafkurasi bilan yozilgan asarlarning tarixiy talqini va ularning bugungi kundagi o'rni.

Kirish. Dunyo tarixi tajribasidan ma'lumki, soliqlar qadimdan jamiyat hayotining ajralmas qismi bo'lib, turli ko'rinishda, zamon va makonda o'ziga xos xususiyat kasb etib, turi, miqdori, hajmi jihatidan doimiy ravishda o'zgarib turgan. Bu jarayonda soliqlarning ilmiy nazariyalari ko'plab davlatlar iqtisodini ko'tarilishi va rivojlanishiga munosib hissa qo'shdi. Natijada dunyoning deyarli barcha davlatlarida soliq siyosatida o'zgarishlar sodir bo'ldi. Biroq ba'zi davlatlarda o'zgarishlar amaldagi soliq undirilish tizimining asoslariga dahl qilmagan bo'lsa, boshqa davlatlarda jamiyat taraqqiyotining amalda o'zgargan iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy shartlari bilan soliq munosabatlari o'rtasida yuzaga kelgan nomutanosiblik sababli soliq siyosatining printsipl asoslari qayta ko'rib chiqildi. Jumladan, XX asrda sotsialistik davlatlarning barchasida, Sharqiy Germaniyada ham daromad solig'i stavkalari kamaytirildi, ba'zilar bekor qilindi, ayrim davlatlarda esa xususiy tadbirkorlik faoliyatini rag'batlantirish va xorij kapitallarini jalb qilish bo'yicha soliq imtiyozlari kiritildi. Biroq imtiyozli soliq undirish tizimi chinakam kapitallar kiritilishini to'liq rag'batlantira olmadi.

Rossiya imperiyasi Turkistonni zabt etgach, o'lka iqtisodiyotini imperiya manfaatlariga xizmat qilishga yo'naltirish maqsadida amalga oshirilgan tadbirlar orasida mustamlaka o'lkada metropoliya soliq siyosatining asosiy yo'nalishlarini belgilash, yerga egalik munosabatlarini tartibga solish va yangi soliq tizimini barpo etish alohida ahamiyat kasb etgan. Turkiston o'lkasini boshqarish bilan bog'liq hukumat qarorlari va boshqa hujjatlarda o'lkadagi soliq siyosati tamoyillari va yo'nalishlari belgilab berilgan. Rossiya

imperiya tomonidan mustamlakachilikning ilk davrlarida mustamlakadan soliq olishning ishlab chiqilishi va yer solig'i tartibiga o'zgartirishlar kiritilishi, mintaqada tashkil etilgan soliqlar tizimi ijtimoiy muammolarni keltirib chiqargan omillardan biri bo'lgan. Rossiya imperiyasining Moliya vazirligi va Turkiston ma'muriyati o'rtasidagi soliq va moliyaviy munosabatlarning rivojlanishi XIX asrning 60-80 yillarida harbiy yurishlar natijasida Turkiston generalgubernatorligining tashkil topishi jarayonida yaqqol namoyon bo'ladi. Rossiya imperiyasining Turkistondagi ma'muriy boshqaruvini tashkil etishga mustamlakachilikning ilk bosqichlaridayoq kirishilgan bo'lib, uning tashabbuskorlari ham asosan harbiylar bo'lgan. "Turkiston general-gubernatorligini boshqarish bo'yicha ilk dasturiy hujjatlarning ishlab chiqilishida harbiy vaziyat hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ldi. Ular yangi hududlar bosib olinishi bilan yuzaga kelgan va qoida tarzida - muvaqqat xususiyatga ega edi. Chunonchi, Sirdaryo va Yettisuv viloyatlarini - boshqaruv to'g'risidagi nizomi 1867-yili tajriba tarzida uch yilga joriy qilingan. Undan tashqari, 1868-yilning iyunida - Zarafshon okrugini boshqarish muvaqqat qoidalari, - Farg'ona viloyatini boshqarish bo'yicha 1873-yil muvaqqat nizom, -Amudaryo bo'limini boshqarish bo'yicha 1874-yil 21 may nizomi ham ishlab chiqilib, qabul qilingan edi"¹.

Rossiya imperiyasi Turkistonni o'z tarkibiga qo'shib olgach, soliqlar tizimini joriy qila boshladi. Keyinchalik soliq majburiyatlari Turkistonda o'troq sharoitda yashayotgan dungan, uyg'ur, rus va ukrain aholi qatlamiga ham solinadi. Soliq va yig'imlardan tashqari, mahalliy aholi har yilda mehnat va xo'jalik majburiyatlarini ham bajarishi shart edi. Soliqlar shakli va hajmi bilan bog'liq savollar, ularni xalqdan qay tarzda undirish masalalari mustamlakachi hukumat siyosatining asosini tashkil qilar edi. Ma'muriy boshqaruv tashkilotlari, yer tuzilishi va boshqa masalalar singari, bu masalani ham asta-sekinlik bilan hal eta boshladi. 1868-yildayoq o'lkadagi moliya xo'jalik sohalarini nazorat qilish uchun Rossiya Davlat Nazorat kengashining tasarrufida ish yuritadigan Turkiston Nazorat palatasi tashkil etildi. Nazorat palatasining asosiy faoliyati kreditlar berish, davlat soliqlarini yig'ish, Turkistondagi turli mustamlaka boshqaruv idoralari va g'aznalarning moliyaviy hisobotini, pul muomalasiga oid hujjatlarini taftish qilish, ya'ni mablag'

¹ Abduraximova N.A., Ergashev F.R. Turkistonda chor mustamlaka tizimi. T.: Akademiya, 2002. – 44 bet.

sarfxarajatlari ustidan nazoratni yo'lga qo'yishdan iborat edi. Asosan taftish funksiyasiga ega bo'lgan mazkur idora kredit berish va davlat yig'imlarini to'plash bilan shug'ullanuvchi viloyat, uyezd g'azna va boshqaruvlarining hisob-kitob daftarlari hamda pul muomalasi hujjatlarini taftish qilar, narx-navo bilan bog'liq moliya operatsiyalarining to'g'riligini tekshirar edi. Barcha davlat muassasalari Nazorat palatasiga hisobot taqdim etishlari shart edi. "Rossiya imperiyasi hukmronligi davrida Turkistonda soliq turlari turli-tuman bo'lib, XX asr boshlarida Buxoro amirligida 86 ta, Xiva xonligida 34 ta, Qo'qon xonligida (1876-yilgacha) 32 ta soliq turlari mavjud edi. Bu davrda o'lkadagi soliq yig'imlar va majburiyatlar bilan bog'liq vazifalarni Turkiston Xazina palatasi amalga oshirar edi. Rus hukumati Turkistondagi feodal ilg'or bo'lgan soliqlarni nisbatan anarxistik kapitalistik soliqlar tizimi sifatida tartibga soldi."² Aynan shu paytda Turkistonda yangi davr tizimiga xos hududiy jihatdan umumdavlat va mahalliy, qonuniy jihatdan daromad soliqlari qiymat soliqlari, boj to'lovlari, turli yig'im hamda to'lovlar tizimlari vujudga keladi. Rossiya imperiyasi o'lkada soliq tizimining bunday tartibda shakllanishida 1865-yil 9-fevralda qabul qilingan Umumrossiya savdo-sotiq qilish huquqi qonuni hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan.

Shu o'rinda qayd etish kerakki, bu davrda ham soliq sohasi, xususan, qishloq xo'jaligi soliqlarining yig'imida qator kamchiliklar kuzatildi. Ayrim hollarda soliq inspektorlarining yordamchilari tomonidan uy xo'jaliklarining hisobga olinmaslik hamda kolxozlar xo'jaliklaridagi o'lchovlar to'g'risidagi ma'lumotlar va boshqa nazorat materiallaridan to'liq foydalanilmaganlik holatlari ham uchrab turdi. Oqibatda ba'zi xo'jaliklar, ekinlar, chorva va daraxtlar hamda dehqonchilik bilan bog'liq bo'lmagan boshqa daromadlar to'liq hisobga olinmadi, hatto oila a'zolarining soni ham noto'g'ri hisoblanishi holatlari qayd etildi.

Xulosa

Shunday qilib, bu davrda sovet hukumati tomonidan iqtisodiyotga bozor elementlarini kiritish uchun soliq tizimini takomillashtirishga harakat qilindi, ammo amalda buni imkoni bo'lmadi, chunki SSSRda ma'muriy-buyruqbozlik tizimi va rejali

² Jo'raev Sh., Boboev S. Mahalliy soliqlar tarixi. – Buxoro, 2004. – 35 bet.

iqtisodiy siyosat amaliyotda davom etayotgan edi. Qishloq xo‘jaligida amalga oshirilgan islohotlar ham o‘z samarasini bermagan . Urushdan keyingi yillarda jamiyat hayotida amalga oshirilgan o‘zgarishlar jarayonida ittifoq miqyosida iqtisodiyotni tiklash masalasiga e‘tibor kuchaytirilib, O‘zbekistonda esa qishloq xo‘jaligini rivojlantirishda asosan davlat rejalarini bajarish ishlari avj oldirilgan edi. Qishloq xo‘jalik solig‘ini joriy etishda quyidagi omillar e‘tiborga olingan. Bular – yerlarning ma‘muriy bo‘linishi, yerlarning hosildorligi, turli hududlarning mahalliy xususiyatlari, yerlarning suvga va bozorga hamda daromad obyektlariga yaqinligiga e‘tibor qaratilganligini ko‘rish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Jo‘rayev Sh., Boboyev S. Mahalliy soliqlar tarixi. - Buxoro. 2004. – 46-47- betlar. Ziyodulla Muqimov Shayboniylar davlati va huquqi. Toshkent. Sharq. 2007. –107 b.
2. Ziyodulla Muqimov Shayboniylar davlati va huquqi. Toshkent. Sharq. 2007. –154 b.
3. Mamanazarov A. Soliq siyosati. T. —Moliya II. 2003. – 6 b.
4. Mamanazarov A. Soliq siyosati. T. —Moliya I. 2003. – 150 b.
5. Niyazmetov I.M. Soliq yukini optimallashtirish: nazariya, uslubiyat va amaliyot. Monografiya. – Toshkent: —Moliya I, 2016. – 192 b.
6. Oblomurodov N., Tolipov F. O‘zbekistonda soliqlar tarixi. T.: —Iqtisod-Moliya I 2009. – 27 b.